

“CEMAL PAŞA’NIN SURİYE VALİLİĞİ 1914-1917” BAŞLIKLIL DOKTORA TEZİ ÜZERİNE MÜHİM BİR DEĞERLENDİRME

Nevzat ARTUÇ

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Giriş

Tarihçilik, sosyal bilimler arasında en zor ve en yorucu akademik faaliyetlerin başında yer alır. Düşünme, araştırma, sorgulama, karşılaştırma ve analiz etme gibi inanılmaz bir emeğin sonucudur. Ancak üzülecek belirtmeliyiz ki son yıllarda artan tarihçilik faaliyetleri ile birlikte zorluklar neredeyse kaldırılmış, kolay ve kestirme yollardan hedefe ulaşmak sanat haline getirilmiştir. Üniversitelerimizdeki Yüksek Lisans ve Doktora tezlerindeki kalitenin düşmesi, denetimlere tâbi tutulmaması Türk tarihçiliğinin en önemli sorunu haline gelmiştir. Bütün bunlara Doçentlik sınavlarındaki keyfi uygulamalar da eklenince tarihçiliğimizin geleceği adına bilimsel endişeler had safhaya ulaşmıştır.

Tarihe mal olmuş devlet adamlarının hayatı, elbette ki tarihçiler tarafından yakından takip edilecektir. Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin lider kadrosunda yer almaktadır. Üstlendiği kritik görevler nedeniyle tarihçiler tarafından ele alınıp incelenmeye değer bir devlet adamıdır. Cemal Paşa hakkında çalışmalarına başladığım 2001 yılında, bir kaç hatırat ve birkaç lisans bitirme tezi dışında, müstakil bir bilimsel araştırma eseri bulunmamaktaydı. Arşiv ve kütüphanelerde titizlikle yaptığımız çalışmalar neticesinde 2005 yılında araştırmamızı tamamladık. Yaklaşık üç yıl süren yeni araştırma ve düzeltme çabalarımız sonrasında, 2008 yılında çalışmamız Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçe olarak Ankara’da basılmıştır. *Cemal Paşa* çalışmamız alanında ilk olması dolayısıyla büyük yankı uyandırmıştır. Yakın tarihimizin son derece önemli bu tarihi şahsiyeti üzerine yaptığımız araştırmalarla karanlıkta kalmış pek çok olay açıklığa kavuşturulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yapısı, Teşkilat-ı Mahsusa’nın çalışmaları, II. Meşrutiyet’in ilanı, 31 Mart Vakası, Adana Olayları, Bab-ı Ali Baskını, Mahmut Şevket Paşa suikastı, Birinci Dünya Savaşı’na giriş senaryoları, Büyük Devletlerin Ortadoğu’ya yönelik proje-

Sorumlu yazar: Nevzat ARTUÇ, nartuc27@gmail.com

Submitted/Geliş Tarihi: 27.12.2017 **Accepted/Kabul Tarihi:** 05.01.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.27122017

leri, bölgenin Osmanlı toprağı olarak kalması adına yapılan inanılmaz mücadeleler, her iki Kanal Seferi, Arap milliyetçik hareketleri ve Şerif Hüseyin İsyanı ve Ermenilerin bölgede iskân edilmesi gibi çok tartışmalı konular büyük ölçüde aydınlatılmıştır. *Cemal Paşa* biyografisi ile bir dönemin tarihini yeniden ele alıp değerlendirmeye fırsatını yakalamış olduk.

Konunun oldukça popüler olması, önemini hala muhafaza etmesi ve Ermeni meselesi gibi son derece hassas tarihi olaylarla yakın ilgisi olması II. Meşrutiyet Dönemi üzerine çalışma yapan yerli-yabancı pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında eserimizin aldığı atıflar bunun göstergesidir. Ancak alınan bu kadar olumlu tepkinin yanı sıra eserimiz çok sayıda intihal ve etik dışı saldırılara da maruz kalmıştır. Hatta iddia edilebilir ki *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamız Türkiye’de en fazla intihale maruz kalmış bir eser olarak tarihe geçmiştir. Konuyla ilgili yıllarca devam eden hukuki mücadelemiz nihayetinde yüce Türk adaleti ve YÖK Başkanlığı gerekli cezaları vermiştir. Bu hususla ilgili Ankara 1. Fikri ve Sınai Haklar Mahkemesi’nin 2011/412 sayılı kararı ile Yüksek Öğretim Kurulu Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Yayın ve Etik Kurulu’nun 14.12.2012 tarihli kararlarına bakılabilir. Ancak yasalarımızın intihal olayını adi bir suç olarak görmemesi, yasalarımızdaki boşluklar kötü niyetli kimseleri cesaretlendirmektedir.

Cemal Paşa başlıklı çalışmamız, Ortadoğu’da büyük devletlerin uygulamaya koyduğu emperyalist faaliyetleri gün ışığına çıkartmıştır. Cemal Paşa’nın Aliye’deki idamlar dolayısıyla Arap ayrılıkçı hareketlerinin başlıca sorumlusu olduğu, Suriye’de müstakil bir Sultanlık kurma çabası içerisinde bulunduğu ve Mısır Fatihi olma arzusuyla yanıp tutuştuğu şeklinde tarihi gerçeklerle bağdaşmayan iddialar ilk defa tarafımızca kullanılan belgelerin ve diğer şahitliklerin muhakemesi yardımıyla çürütülmüştür.

Konu üzerine bu kadar tartışma yaşanmasının bir diğer nedeni hiç şüphesiz Cemal Paşa’nın *1915 Sevk ve İskân Kanunu* sırasında takındığı tutum olmuştur. Bu husus ilk kez tarafımızca geniş bir şekilde ele alınmış ve Cemal Paşa’nın bizzat varlığının ve uygulamalarının Ermeni soykırım iddialarını çürütecek düzeyde olduğu akademik düzeyde ortaya konulmuştur. Bu durum yurt içi ve yurt dışındaki soykırım iddialarını savunanları endişeye sürüklemiştir. Bu nedenle Cemal Paşa üzerine yeniden doktora tezleri yaptırılma ihtiyacı doğmuştur. Söz konusu tezlerde Cemal Paşa’nın Ermenilere yönelik insancıl uygulamaları inkâr edilememiştir. Bunun üzerine yeni bir savunma stratejisi geliştirilmiştir. Yeni stratejiye göre Cemal Paşa yapmış olduğu insancıl uygulamalara rağmen soykırımı önleyememiştir. Maksatlı ve belirli bir plan dâhilinde yürütülmüş olan bu stratejinin bilimsel tarihçilik anlayışıyla bağdaşır bir tarafı yoktur. Burada tarihin belirli emeller uğruna sinsice kullanılması ve Cemal Paşa gibi bir tarihi şahsiyetin bu kirli amaçlara alet edilmesi söz konusudur. Cemal Paşa’nın seçilme nedeni, tarafımızca yapılmış olan *Cemal*

Paşa başlıklı çalışmamızın soykırım iddialarını alt üst edecek kadar kapsamlı ve başarılı olmasından dolayıdır. Yoksa benzer bir akademik çalışma neden Enver Paşa üzerine yapılmamıştır? Enver Paşa’nın sevk ve iskân kararındaki rolü ve etkisi neden tartışılmamıştır? Elbette bu hususta yeni ve müstakil bir akademik çalışmanın olmaması soykırım iddiacılarının işini zorlaştırmıştır.

1. Cemal Paşa Üzerine Yapılmış Akademik Çalışmalar

Cemal Paşa hakkında 2005 yılına kadar yapılmış müstakil bir bilimsel araştırma bulunmamaktadır. İstanbul Üniversitesi’nde yaptığımız çalışmalar sırasında, Cemal Paşa hakkında yapılmış iki bitirme tezine rastladık. Bunlardan birincisi, 1943 yılında Mükrimin Halil Yinanç’ın yönetiminde *Cemal Paşa* adıyla Semahat Ülkü tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu tez toplam 30 sayfa olup, bilimsel ölçütlerden uzaktır. Tezdeki en dikkat çekici hususlar; Paşa’nın yaveri İsmet Bey, erkek kardeşi Albay Kemal Doğulu ve kız kardeşi Fehime Hanım’dan alınan bilgilerdir. Çalışmamızın ilgili kısımlarında ulaştığımız ve resmi belgelerle karşılaştırdığımız bu bilgilerden istifade etmeye gayret gösterdik. İkinci bitirme tezi ise, 1973 yılında Cahit Tanyol yönetiminde *Cemal Paşa’nın Hatıraları* adıyla Nurettin Yetiz tarafından hazırlanmıştır. Toplam 138 sayfa olan bu tez, bilimsel ölçütlerden uzaktır ve Paşa’nın Hatıraları’nın tekrarı niteliğindedir.

Cemal Paşa üzerine en kapsamlı akademik çalışma, 2005 yılında tamamlamış olduğumuz doktora tezimiz olmuştur. Söz konusu doktora tezimiz üç yıl süren bir çalışmanın ardından 2008 yılında *Cemal Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)* adıyla Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Söz konusu çalışmamızın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskısı 2018 yılı içerisinde yine Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanacaktır. Ayrıca 2012 yılında yayına hazırlamış olduğumuz *Suriye, Filistin ve Batı Arabistan Eski Eserleri* isimli çalışmamız, Cemal Paşa’nın Suriye ile ilişkisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Son olarak, Türk Tarih Kurumu eski başkanlarından Prof. Dr. Ali Birinci’nin nazik yardımlarıyla ulaştığım ve *Cemal Paşa’ya Övmek Amacıyla Yazılmış Bir Risale: Payitahtta Nutuklarım*¹ başlığı ile yayınlamış olduğum çalışmam, Cemal Paşa’nın Suriye’deki idare tarzının daha iyi anlaşılabilmesi açısından tarihi bir önem arz etmektedir. Söz konusu çalışmamızda yayınladığımız konuşma metinleri, en az Cemal Paşa’nın Hatıraları kadar değerlidir.

Konuya ilişkin yeni çalışmalar arasında Alaattin Uca’nın makalesi zikredilebilir. Uca, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi’nde gerçekleştirmiş olduğu çalışma neticesinde Cemal Paşa ile ilgili bir kısım belgelere ulaşmıştır. Uca, söz konusu belgeleri “Cemal Paşa’nın Resmî Hal Tercümesi ve Milli Savunma Bakanlığı Arşivi’ndeki Bazı Belgeler” isimli makalesinde yayınlamıştır². Çalışmada Cemal Paşa’nın resmi

¹ Kronik Yay., İstanbul 2018.

² *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sa. 41, Erzurum 2009, s. 271-305.

hal tercümesi ile şehadet sürecindeki bazı belgelere yer verilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı tarafından sonradan hazırlanmış olan resmi hal tercümesinde Cemal Paşa'nın bazı görevlere atanış tarihlerinde yanlışlıklar bulunmaktadır. Cemal Paşa'nın resmi görevlere atama tarihleri, çalışmamızda herhangi bir tartışmaya mahal bırakmayacak bir şekilde belirtilmiştir. Öte yandan Uca'nın yayınlamış olduğu belgelerde Cemal Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetleri ve şehadet haberleriyle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler eserimizin ikinci baskısında değerlendirmeye alınacaktır.

Enver Konukçu'nun *Erzurum Kars Kapı Şehitliğindeki İki Mezar Hafız Hakkı ve Cemal Paşalar (1915, 1922)* başlıklı çalışmasında Cemal Paşa ile ilgili resim, belge ve bilgilere yer verilmiştir. Konukçu'nun eserinde Cemal Paşa hakkında temel referans kaynağı olarak eserimize vurgu yapmış olması ve bu hususu defalarca dile getirerek eserimizi yüceltmesi akademik camiada pek görülen hususlardan değildir. Dolayısıyla Sayın Konukçu'ya ön yargılardan uzak olarak yalnızca bilimsel kaygılarla eserimize yönelik sarf etmiş olduğu onur verici cümleler nedeniyle teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Cemal Paşa ile ilgili yapılmış bir diğer dikkat çekici çalışma ise Hilmar Kaiser tarafından yapılmıştır. "Regional Resistance to Central Government Policies: Ahmed Djemal Pasha, The Governors of Aleppo, And Armenian deportees In The Spring and Summer of 1915"³ başlığıyla yapılan çalışmada Hilmar Kaiser, İttihatçı Hükümet'in, 30 Mayıs 1915'te uygulamaya koyduğu Sevk ve İskân Kanunu'na karşı yerel yöneticilerin mücadelelerini ele almıştır. Bu doğrultuda Halep Valileri Celal Bey ile IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulamasını durdurmak için göstermiş oldukları çabaları incelemeye çalışmıştır. Kaiser, Ermeni soykırımının ilk dalgası ya da bir başka ifadeyle başlangıcı olarak gördüğü Zeyton Olayları sonrasında gerçekleştirilen sevkiyat olaylarının herhangi bir planlama yapılmadan gerçekleştirildiğini, buna karşılık, 30 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nun ise planlı bir hareket olduğunu ifade etmiştir. Kaiser'e göre Cemal Paşa sevk ve iskân kararının alınmasından haberdar edilmemiştir. Ayrıca söz konusu karar üzerinde İttihatçılar arasında bir birlik sağlanamamıştır. İttihatçıların çoğunluğu Ermenilere karşı ön yargılıdır ve sevkiyat fikrini desteklemektedir. Cemal Paşa ise şartların zor olduğunu ve Ermenilerin muhtemel bir soykırıma maruz bırakıldıklarını düşünmekteydi. Cemal Paşa bu yüzden Talat Paşa'ya karşı çıkmış ve Ermenilerin Kuzey Irak yerine daha uygun hayat şartlarının bulunduğu bölgelere gönderilmesini istemiştir. Kaiser'e göre Cemal Paşa sevkiyatın muhtemel felakete yol açmaması için organize ve planlı bir şekilde yapılmasını savunmaktadır. Cemal Paşa'nın sürgünleri korumak için verdiği emirler boş laflar değildi. Yine emirlerine karşı gelenleri idam ettirmesi, Ermenilerin Suriye'ye sevk

³ *Journal of Genocide Research* (2010), 12(3–4), September–December 2010, pp. 173–218

edilmeleri sırasında sergilemiş olduğu insancıl tutum, Talat Paşa’nın karşısında yer aldığına göstergesiydi. Cemal Paşa, Ermeni göçmenlerin can-mal-namus güvenliklerinin korunması hususunda başta Suriye Valisi Hulusi Bey olmak üzere IV. Ordu bölgesindeki bütün yöneticileri uyarmıştır. Kaiser, Cemal Paşa’nın, Halep Valileri Celal ve Bekir Sami Beylerin, diğer İttihatçılardan farklı olarak Ermenilere yakınlık gösterdiğini belirtmiş, ancak bütün çabalarına rağmen soykırımı önleyemediğini iddia etmiştir. Ermenilerin bir kısmının hayatta kalmış olmaları Batılı büyük güçlerin çabalarından ziyade, Cemal Paşa’nın girişimleri sayesinde mümkün olmuştur. Emirlerin kötüye kullanımı, açlık ve bulaşıcı hastalıklar Ermeni ölümlerinin artmasına neden olmuştur. Kaiser’e göre Cemal Paşa, Talat Paşa’nın kararının ya farkında değildi ya da karşısındaydı.

Cemal Paşa üzerine en son çalışma, Hans Theunissen tarafından gerçekleştirilmiştir. “War, Propaganda and Architecture”⁴ başlığını taşıyan çalışma, Cemal Paşa’nın Suriye’de gerçekleştirmiş olduğu şehircilik ve mimari çalışmaları üzerine oldukça geniş bir değerlendirmeden oluşmaktadır. Theunissen’in söz konusu çalışmasında; Cemal Paşa’nın bölgedeki antik ve İslami dönemlere ait eserlere ilgi duyduğunu, Birinci Dünya Savaşı boyunca Panislamcı savaş propagandası ile Müslüman tebaanın desteğini kazanmayı, bölgedeki Osmanlı devlet otoritesini yeniden sağlamayı hedeflediğini iddia etmiştir.

2. “Cemal Paşa’nın Suriye Valiliği (1914-1917)”

Yakın dönemde Cemal Paşa hakkında tarafımızca hazırlanmış eserden sonra gerçekleştirilen en iddialı? çalışma, M. Talha Çiçek tarafından kaleme alınan *Cemal Pasha’s Governorate in Syria 1914-1917 (Cemal Paşa’nın Suriye Valiliği 1914-1917)* başlıklı doktora tezi olmuştur. Hakan Erdem’in danışmanlığında, 3 Ağustos 2012 tarihinde Sabancı Üniversitesi’nde tamamlanmış olan söz konusu tez, 9 bölüm ve 21 ekle birlikte toplam 446 sayfa olup, İngilizce kaleme alınmıştır. Çiçek, çalışmasında; Mısır Seferi’ni, Cemal Paşa’nın Arap milliyetçiliği ve Siyonizm hareketleri karşısındaki tutumunu, Ermenilerin Suriye’de zararsız bir toplum olarak iskân ettirilme çabalarını, Cemal Paşa’nın büyük devletlerin propagandalarına karşı faaliyetlerini, Suriye’de başlatmış olduğu eğitim-kültür faaliyetlerini, Dürzi ve Bedevilere karşı tutumunu, Suriye’de yaşanan kıtlık meselesini ve Cemal Paşa’nın Suriye’den ayrılmasını konu edinmiştir.

2.1. Kanal Seferi ve Mısır Fatihliği İddiaları

Çiçek, doktora tez özetinde çalışmasının amacı olarak Cemal Paşa’nın Mısır Seferi’ni açıklığa kavuşturmak şeklinde oldukça iddialı ve popüler ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelerle göre çalışmanın doğrudan doğruya Kanal Seferleri üzerine yoğunlaşması ve her iki seferin geniş bir tahlilinin yapılması gerekirdi. Ancak ça-

⁴ *Jihad and Islam In World War I*, Edited by E.J. Zürcher, Leiden 2016, s. 223-274.

lışmada; Kanal Seferi fikrinin ne zaman ve kimler tarafından ortaya çıkartıldığı, seferlerin nedenleri, sefer için yapılan hazırlıklar, çizilen haritalar, sefer öncesi Mısır, Hindistan ve Roma'da gerçekleştirilen geniş çaplı istihbarat çalışmaları, Enver Paşa'nın Senusiler ile işbirliği çabaları, seferin başlaması, gelişmesi, sefere katılan gönüllü birliklerin isimleri, sayıları, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi ile ilgili düşünceleri, Birinci Kanal Seferi'nin yankıları, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi'ne ilişkin 27 Nisan 1915 tarihli 42 maddelik raporu, sefer sonrası hazırlanan zayıat cetvelleri ve nihayet yerli-yabancı basında konuyla ilgili yazılmış makaleler görülmemiş ve değerlendirilmemiştir. Bu gerekçelerle Çiçek'in her iki Kanal Seferi hakkında yazmış olduğu iddialı sözlerin temelsiz ve yapmış olduğu değerlendirmelerin de sağlıklı sonuçlara ulaşmadan uzak olduğu aşikârdır. Nitekim Çiçek, söz konusu doktora tezinin 70. sayfasında Birinci Kanal Seferi'ne ilişkin yapmış olduğu bir değerlendirmede hatalı bir şekilde toplam yaralı sayısını 1.360 olarak belirtmiştir. Ancak Çiçek, bu rakama nasıl ulaştığını açıklayamamıştır. Oysaki Cemal Paşa başlıklı eserimizin 230. sayfasında Birinci Kanal Seferi sonrasında 819 kayıp, 124 şehit ve 417 yaralı er-subay olmak üzere toplam zayıatı 1.360 olarak belirlemiştik. Bu rakam ilk kez tarafımızca zikredilmiştir. Dolayısıyla Çiçek'in belirttiği rakam büyük ölçüde Cemal Paşa başlıklı çalışmamızdan etik dışı ve hatalı bir şekilde iktibas edilmiş olmalıdır. Çiçek'in Cemal Paşa başlıklı eserimizi daha dikkatli okuması ve etik kuralları gereği bu hususu ilgili dipnotunda belirtmesi gerekirdi.

Çiçek söz konusu doktora tezinde Kanal Seferleri üzerine kendi ekseninde bir değerlendirmede bulunmuştur. Ancak, bu değerlendirmeler sırasında anlaşılmayan nedenlerle ve garip şekilde daha önce *Cemal Paşa* isimli eserimizin Suriye ve Kanal Seferi ile ilgili bölümlerinde tarafımızca titizlikle incelenmiş-yararlanılmış olan ve sayıları binleri aşan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Genelkurmay ATASE Arşivi belgelerinden neredeyse hiç istifade etmemiştir. Çiçek bunun yerine yeni tasnif edilmiş veya dikkate almadığımız sınırlı sayıdaki belgelere dayanmayı tercih etmiştir. Hâlbuki doktora tezi gibi akademik hayatın en önemli çalışmasında, aynı konuda kendisinden önce yapılmış çok geniş kapsamlı bir başka doktora tezinde kullanılmış olan söz konusu arşiv belgelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve farklı şekilde değerlendirilmesi gerekirdi. Ayrıca Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Arşivi'ndeki belgelerin de taranmış olması gerekmektedir. Oysaki bu iddialı çalışma? II. Meşrutiyet Dönemi araştırmaları için en önemli kaynak durumundaki Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi, Ankara Üniversitesi TİTE Arşivi ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Arşivi'nde yer alan zengin belge koleksiyonlarından mahrum kalmıştır. Çalışmada görülen diğer büyük eksiklik ise yerli yabancı gazete dergi koleksiyonlarının, Tanin ve İctihad'ın birkaç sayısı dışında, yeterince taranamamış olmasıdır. Bu denli büyük eksikliklere sahip bir çalışmada, sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını beklemek büyük bir hayalcilik olacaktır.

Doktora tezinin 55 ve 56. sayfalarında Cemal Paşa’nın Haydarpaşa’daki iddialı konuşmalarını esas alan Çiçek, Cemal Paşa’nın ve Enver Paşa’nın kesin olarak Mısır’ı fethetme arzusunda olduklarını iddia etmektedir. Ancak Cemal Paşa’nın Hatıralarını iyi analiz edemediği anlaşılan Sayın Çiçek, Hatıraların diğer kısmında Haydarpaşa konuşmasının amacıyla ilgili yapılan değerlendirmeleri göremeyerek erken ve hatalı hüküm verme yoluna gitmiştir. Çiçek, iddialarının devamında “*Ali Fuad Erden, Eşref Kuşçubaşı, Nevzat Artuç ve Von Kressentein’in Birinci Kanal Seferi’nde Cemal Paşa’nın Mısır’ın fethinden ziyade İngilizleri meşgul etmeyi amaçladığını iddia ettiklerini ancak bu iddiaların yanlış olduğunu*” savunmuştur. Öncelikle, *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızın ilgili bölümlerinde özellikle Andre Mandelstam ve Y. Hikmet Bayur tarafından ileri sürülmüş olan Cemal Paşa’nın Mısır’ı fethetme arzusunun abartılı ve tarihi gerçeklerle bağdaşmadığını ifade etmiştik. Zaten Cemal Paşa, Hatıralarında bu abartıyı bizzat ifade etmişti. Zira Birinci Dünya Savaşı’nın o zor şartları altında Osmanlı Devleti’nin, sınırlı askeri ve teknik imkânlarıyla İngiltere için hayati öneme sahip Mısır’ı yeniden fethedemeyeceği aşikârdı. Bu gerçek Ali Fuad Erden’in Suriye Hatıraları’nda da açık bir şekilde ortaya konulmuştur⁵. Cemal Paşa, bu tarihi gerçeklerin farkında olacak kadar zeki bir insandı. Çiçek’in bu bilgileri dikkate almadan, çoğunlukla Batılı bilim adamlarının tenkide açık görüşlerini ve sınırlı sayıdaki arşiv belgelerini öne sürerek ısrarla Cemal Paşa’yı *Mısır Fatih*i yapma çabası, meseleyi bir bütün olarak ele alıp değerlendirememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Çiçek; dönemin şartlarını, IV. Ordu’nun durumunu, Cemal Paşa’nın Birinci Kanal Seferi sonrasında Harbiye Nezareti’ne göndermiş olduğu 5, 7 ve 10 Şubat 1915 tarihli raporlarını, Osmanlı IV. Ordu’sunun silah, cephane, asker, hayvan, araç-gereç sayısından haberdar olmadığı için sağlıklı bir değerlendirmede bulunamamış, ısrarla ve hatalı bir şekilde Cemal Paşa’nın kesin olarak Mısır’ı fethetmek arzusunda olduğu iddiasını tekrarlamıştır.

Kendi eksikliklerinin farkında olmayan Çiçek, bu defa açıklarını kapatabilmek amacıyla *Cemal Paşa* başlıklı eserim hakkında; Birinci ve İkinci Kanal Seferi’ni hikâye tarzında ele alıp değerlendirdiğimi, sorulara cevap veremediğimi, sürecin sosyal etkilerini asla belirlemediğimi (ki bu muğlak ifadeden ne kastedilmiş olduğu anlaşılammaktadır) ve konu bütünlüğünü sağlayamadığımı öne sürerek ağır eleştirilerde bulunmuştur. Esasında Çiçek, söz konusu doktora tezinde planlı ve kasıtlı olarak *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamıza saldırmakta ve eksiklerle dolu olduğunu iddia etmektedir. Bu sayede kendi çalışmasını yücelteceğini ve akademik camiada saygınlık kazanacağını zannetmektedir. Ancak yukarıdaki ifadelerinde ne kadar tutarsız ve haksız olduğu bizzat kendi çalışmasında görülmektedir. Mesela Çiçek, doktora tezinin 54. sayfasında Enver Paşa’nın Birinci Kanal seferi için Zeki

⁵ Ali Fuad Erden, *Suriye Hatıraları*, yay. haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, s. 272.

Paşa'yı görevlendirmek istediği ancak Zeki Paşa'nın bu teklifi kabul etmediği şeklindeki iddialarımın tamamen yanlış olduğunu, zira Zeki Paşa'ya böyle bir teklifin asla yapılmadığını iddia etmektedir. Oysaki *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızda Ali Fuad Erden ve Yusuf Hikmet Bayur'un eserlerine dayanarak böyle bir teklifin olduğunu, ancak Zeki Paşa'nın Mısır üzerine yapılacak harekâtın başarı getirmeyeceğini öne sürerek bu teklifi kabul etmediğini ifade etmiştik. Çalışmasının ilerleyen bölümünde kendisiyle çelişkiye düşen Çiçek, Zeki Paşa'nın bu görevi Mersinli Cemal Paşa'nın varlığından rahatsız olduğu için kabul etmediğini iddia etmiştir. İddiasının devamında ise Birinci Kanal Seferi hazırlıklarının Mersinli Cemal Paşa tarafından yapılacağını söylemiştir. Oysaki bu görüşler tamamen yanlış ve gerçek dışıdır. Zira Cemal Paşa, bu tartışmaların yaşandığı tarihlerde IV. Ordu Komutanlığı'na atanmıştı. Dolayısıyla Birinci ve İkinci Kanal Seferi hazırlıkları tamamen Cemal Paşa'nın bilgisi ve kontrolü altında tamamlanmıştır. Mersinli Cemal Paşa ise yapılan hazırlıkları kontrol etmekle Cemal Paşa'ya yardımcı olmuştur.

Kanal Seferleri bahsi ile ilgili son derece iddialı cümleler sarf etmiş olan Çiçek, 14-15 Ocak 1915 ile Birinci Kanal Seferi'nin başladığı 2-3 Şubat 1915 tarihleri arasında geçen olaylardan hiçbir şekilde bahsetmemiştir. Hâlbuki Birinci Kanal Seferi'nin anlaşılabilirliği için seferden önceki son derece kritik söz konusu tarih aralığındaki 20 günde yaşananların dikkatli bir şekilde takip edilip incelenmesi ve analiz edilmesi adeta bir zorunluluktur. Yine Çiçek'in Birinci Kanal Seferi ile ilgili Genelkurmay ATASE Arşivi'nde onlarca harita varken herhangi bir internet sitesinden harita kullanması da oldukça düşündürücüdür. Bu durum Çiçek'in Birinci Kanal Seferi öncesinde Almanların Osmanlı yetkili makamlarıyla ortaklaşa hazırlamış oldukları haritalardan habersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkardığı gibi Kanal Seferleriyle ilgili iddialı değerlendirmelerine gölge düşürmektedir.

Çiçek'in söz konusu çalışmasının 71-79. sayfalarında yer alan İkinci Kanal Seferi bahsi de eksikliklerle doludur. Zira Cemal Paşa'nın yapılan hazırlıklar ve görülen eksiklikler ile ilgili 14-15 Haziran 1915 tarihli ve 15 maddelik raporları ile 21- 27 Temmuz 1915 ve 28 Ağustos 1915-11 Nisan 1916 tarihli IV. Ordu'ya ait tamamlanmasını istediği eksiklikleri gösterir raporları ve Kanal Seferi için bizzat Alman uzmanlara hazırlatılan haritalar görülmemiştir. Dolayısıyla Çiçek'in Kanal Seferleri için ana kaynak kabul edilen Cemal Paşa'nın hazırlamış olduğu çok sayıda harp raporlarını dikkate almadan kesin ve iddialı hükümlerde bulunmuş olması büyük bir hata ve özensizlik olarak dikkatten kaçmamıştır.

2.2. Cemal Paşa Başlıklı Eserimiz Hakkında Yapılmış Eleştiriler

Metodolojik ve etik olarak yakın tarihlerde gerçekleştirilmiş hacimli ve başarılı bir çalışma, verilen emek ve çaba gereğince, öncelikle taltif edilmelidir. Daha sonra varsa eksiklikleri-kusurları belirtilerek, yapılacak yeni çalışmanın eskisinden

ne gibi farkları olacağı, bilim âlemine ne gibi katkılar sunacağına açık ve kesin bir dille ifade edilmesi gerekirdi. Ayrıca ilk çalışmayı gerçekleştiren araştırmacı ile irtibata geçilip görüş alışverişinde bulunmak gibi nazik bir tutum da sergilenebilirdi. Yazar bunların hiçbirisini yapmadığı gibi, Cemil Koçak ile yapmış olduğu bir TV programında Cemal Paşa konusunda yegâne ihtisas sahibi kendisi imiş gibi davranışlar içerisine girmiştir. Öte yandan Cemal Paşa hakkında var olan kapsamlı ve hacimli bir çalışmadan sonra yeniden aynı konu üzerinde doktora tezi hazırlamak oldukça can sıkıcı olacaktır. Çünkü doktora tezi gibi ciddi bir çalışmada orijinal konu seçimi çok önemlidir. Çalışmayla ilgili eleştiriler müstakil başka bir çalışmada ele alınıp değerlendirilebilirdi. Yazarın mesela bu güne kadar akademik bir çalışmaya konu olmamış Enver Paşa biyografisini kaleme alması daha mantıklı olabilirdi.

Çiçek eserinin değerlendirme bölümünde, *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamı, kullandığım dil ve Cemal Paşa’nın Suriye’deki faaliyetleri bölümlerini yeterince geniş olarak ele alamadığım şeklinde gerekçeler ileri sürerek şiddetli şekilde eleştirmiştir. Çiçek bu sayede kendi çalışmasını haklı gösterme-yüceltme telaşına düşmüştür. Bir başka ifadeyle Çiçek, yanlış bir başka yanlışla örtbas etmeye çalışmıştır. Öncelikle *Cemal Paşa*, sade ve herkesin anlayabileceği şekilde Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Eserde mümkün olduğunca arşiv kaynaklarına, hatıratlara ve gazete-dergi koleksiyonlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Nitekim kullanılan binlerce belge, hatırat, bilimsel eserler ve 2.000’e yakın dipnot bu ifadelerimizi doğrulamaktadır. Rahatlıkla ifade edebiliriz ki *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamız II. Meşrutiyet Dönemi üzerine gerçekleştirilmiş en iddialı çalışmalar arasında gelmektedir. Hatta döneme ilişkin yapılan yeni çalışmaların beklentilerden uzak olması, *Cemal Paşa*’yı bu alanda yalnız bırakacaktır. Bu durum ülkemiz tarihçiliği için gerçekten üzüntü ve kaygı vericidir. Zira yeni çalışmaların çitayı daha yukarılara taşınması gerekirdi.

İkinci olarak Cemal Paşa başlıklı üst düzey akademik bir çalışmada, çalışılan konuya hayranlık veya tarafsız bir tutum sergilememiz söz konusu değildir. Kullanmış olduğumuz belgelerden istifadeyle Cemal Paşa hakkında yapmış olduğum değerlendirmelerim asla hayranlık ya da nefret gibi kavramlarla ifade edilmemelidir. Ayrıca eserimiz bir biyografidir. Biyografilerin kendisine has bir yazım karakteri ve üslubu vardır. Sayın Çiçek’in eleştiri yapmadan önce bu hususları göz önünde bulundurması gerekirdi. Cemal Paşa’nın Suriye’deki faaliyetleri bahsi biyografi sınırları çerçevesinde azami ölçüde ele alınmıştır. Hatta Cemal Paşa ve Suriye bölümümüzün önemli bir kısmında, Çiçek’in Cemal Paşa’nın Suriye’deki faaliyetlerini konu alan doktora tezinden daha fazla sayıda kaynağa ulaşılmış ve daha geniş bilgilere yer verilmiştir. *Cemal Paşa* çalışmamızın; Birinci-İkinci Kanal Seferi, Suriye’de Çıkartılacak Gazeteler Meselesi ile Yıldırım Orduları Meselesi ve Cemal Paşa’nın bölgeden ayrılması hususları, Çiçek’in araştırmasındaki ilgili bölümlerle mukayese edildiğinde bu gerçek rahatlıkla görülecektir. Dolayısıyla Çiçek,

eserimizi iyi okuyup değerlendirmek yerine, kasıtlı-maksatlı hatalı ve etik dışı bir yorum yapma yolunu tercih etmiştir.

Öte yandan Çiçek doktora tezinde, ilginç ve anlaşılmayan bir şekilde, *Cemal Paşa* çalışmamızda Hasan Kayalı'nın *Jön Türkler ve Araplar* isimli çalışmasına yapmış olduğumuz eleştirilere şiddetle karşı çıkmıştır. Çiçek, adeta Hasan Kayalı'yı savunma psikolojisi ve endişesine kapılmıştır. Oysaki böylesi bir durumda yönelmiş olduğum eleştirilere öncelikle Sayın Hasan Kayalı'nın cevap vermesi daha anlaşılır olacaktır. Çiçek, çalışmasının çoğu yerinde ifade ettiği üzere, Hasan Kayalı'nın görüşlerini benimsediğini ifade etmektedir. Bu bir bilimsel tercihtir. Ancak kendi çalışmasında bir başkasının eserini savunmaya kalkışmak çaba ve gayretini anlamak mümkün değildir.

2.3. Çalışmada Göze Çarpan Hatalı Bilgiler

Çiçek'in *Cemal Pasha's Governorate in Syria 1914-1917 (Cemal Paşa'nın Suriye Valiliği 1914-1917)* isimli tez başlığı hatalıdır. Zira Cemal Paşa, Adana ve Bağdat Valiliği görevlerinde bulunmuş ancak hayatının hiçbir döneminde Suriye Valiliği yapmamıştır. *Cemal Paşa* başlıklı kitabımızın 267. sayfasında bu hususu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştık. Cemal Paşa, Suriye'ye IV. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı sıfatıyla gelmiştir. O tarihlerde Suriye Valisi Hulusi Bey görev yapmaktaydı. Takip eden yıllarda ise sırasıyla İstanbul eski Polis Müdürü Azmi Bey ve daha sonra Tahsin Bey (Uzer) Suriye Valisi olarak atanmışlardır. Çiçek, söz konusu doktora çalışmasını, *Suriye'de Savaş ve Devlet Teşekkülü: Birinci Dünya Savaşı Boyunca Cemal Paşa'nın Suriye Valiliği* başlığı altında yayınlarken yine yanlış ve adeta yangına körükle gitmiştir. Zira Suriye'de ne bir devlet kurulmuş, ne Cemal Paşa'nın böyle bir talebi ve teşebbüsü olmuş, ne Cemal Paşa Suriye Valiliği yapmış ve ne de Cemal Paşa Birinci Dünya Savaşı boyunca Suriye'de kalmıştır. Dolayısıyla çalışma daha başından büyük bir yanlışlıkla başlamıştır. İşte bu hatalı başlık yüzünden Çiçek, metin içerisinde farkında olmadan büyük bir çelişkiye düşmüştür. Nitekim çalışmanın bazı yerlerinde Suriye Valisi olarak Hulusi ve Tahsin beylerin adları zikredilirken, bazı yerlerinde ise Suriye Valisi olarak Cemal Paşa'nın ismi geçmektedir. Bu durum okuyucular için büyük bir kavram kargaşasına neden olduğu gibi, çalışmanın anlaşılabilirliğine ve ciddiyetine de gölge düşürmüştür.

Çiçek'in çalışmasında ciddi ölçüde hatalı ya da eksik bilgiler de göze çarpmaktadır. Mesela söz konusu çalışmanın 8. sayfasında Cemal Paşa'nın Adana Valiliği'ne tayin tarihi hatalı bir şekilde, 2 Ağustos 1909 olarak verilmiştir. Oysaki Cemal Paşa'nın Adana Valisi olarak atandığını gösteren İrade-i Seniyye 14 Receb 1327/1 Ağustos 1909 tarihlidir. Buna ek olarak Çiçek, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi'ni gerçekleştirmek üzere Kudüs'ten ayrılış tarihini de hatalı olarak, 14-15 Ocak 1915 olarak göstermiş ve ancak 16 gün sonra Kanal önlerine ulaşabildiğini

iddia etmiştir. Çiçek’in bu yanlış iddiasının aksine Cemal Paşa, Ocak ayının ilk haftasında Kudüs’e gelmiştir. 13 Ocak 1915’te de Kudüs’ün güneyindeki Birüssebe’ye ulaşmış durumdadır. Bu bilgi bizzat Cemal Paşa’nın 12 Ocak 1915 tarihinde Enver Paşa’ya göndermiş olduğu telgrafta açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla Cemal Paşa’nın, 14-15 Ocak 1915’te Kudüs’te olması imkânsızdır. Ayrıca Çiçek’in söz konusu çalışmasında Cemal Paşa’nın Suriye’den ayrılış tarihi de hatalı olarak, 13 Aralık 1917 olarak gösterilmiştir.

Benzer bir şekilde Çiçek, ilgili tezinin 14. sayfasında Cemal Paşa’nın Bağdat’tan ayrılmadan önce Müftüzade Muhammed Kamil Bey tarafından şikâyet edilmesi meselesini Cemal Paşa isimli kitabımızdan aynen alıp, İngilizce tercüme suretini vermiş olduğu halde, 58 no.lu dipnotunda sanki Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne giderek bu belgeyi kendisi görmüş ve yayınlamış gibi davranmıştır. Oysaki Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde DH.MTV, 18/47 tasnif numarasıyla bulunan belge ilk kez tarafımızca yayınlanmıştır. Belgenin tarihi, 22 Temmuz 1328 /4 Ağustos 1912 olarak belirtilmiştir. Çiçek, belge tarihini hatalı olarak 22 Temmuz 1912/3 Ağustos 1912 şeklinde vermiştir. Çiçek’in bu belgeyi *Cemal Paşa* çalışmamızdan aldığı açıktır. Aksi takdirde söz konusu belgeyi en azından farklı cümlelerle yorumlamış olması gerekirdi.

Öte yandan Cemal Paşa’nın sadece Suriye’deki faaliyetlerini konu alan bir çalışmada Arap milliyetçilik hareketlerinin daha geniş bir şekilde ele alınması gerekirdi. Burada dönemin Osmanlı-İngiliz Arşiv belgeleriyle, Arapça yayın yapan gazetelere ulaşılarak daha orijinal sonuçlara ulaşılabildi. Ayrıca Cemal Paşa’nın Yıldırım Ordular Meselesi’ndeki tutumu, Mustafa Kemal Paşa ile fikir ayrılığına düşmesi, 27 Eylül 1917’de IV. Ordu’nun lağvedilerek yerine Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı’na tayini, bu görevindeki faaliyetleri, Cemal Paşa adına yazılmış kasideler bahislerine hiç değinilmemiş olması yazarın iddialı sözlerine ve bilimselliğine gölge düşürmüştür.

2.4. Çalışmanın II. Meşrutiyet Dönemi Terminolojisine Uzaklığı

Öte yandan Cemal Paşa’yı konu alan bir çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi iç ve dış siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeleriyle, İttihatçılık, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi kavramların iyi analiz edilmiş olması gerekirdi. Zira Cemal Paşa hem koyu bir İttihatçı, hem de II. Meşrutiyet Dönemi’nin bütün önemli olaylarının içerisinde yer almış tarihi bir şahsiyettir. Çalışmadaki en önemli eksiklik olarak göze çarpan terminolojik zafiyet, II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki’ye ait bir takım kavramların ifade edilmesinde büyük yanlışlıkları beraberinde getirmiştir. Mesele, Çiçek zikredilen çalışmasının 56. sayfasında yer alan 185 no.lu dipnotta, Philip H. Stoddard’a dayanarak, Teşkilat-ı Mahsusa’nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulduğunu ifade etmiştir. Oysaki Philip H. Stoddard’ın eserinde böyle bir bilgi yoktur. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa, 1911 yılında kurulmuş, Trablusgarp ve Balkan

Savaşlarında, özellikle II. Balkan Savaşı'nda Edirne ve Batı Trakya'nın kurtarılmasında, önemli rol oynamıştır. Çiçek ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni İngilizce olarak ifade ederken hatalı bir şekilde *Committe for Union and Progressivve* ifadesini kullanmıştır. Oysaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin batı kültüründe yaygın kullanımı *Committe of Union and Progressivve* şeklindedir.

2.5. 1915 Ermeni Olayları Hakkındaki Hatalı Değerlendirmeler

Çiçek, doktora tezinin IV. Bölümü'nde Ermenilerin Suriye'de iskân edilmesi meselesini ele almıştır. Çiçek, Ermeniler için ön görülen 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nu hatalı olarak *deportation (hudut dışına çıkartılma)* kelimesi ile ifade etmeye çalışmıştır. Oysaki 1915 tarihli kanun gayet açıktır. Ermenilerin ülke sınırları içerisindeki bir bölgeden alınıp, yine ülke sınırları içerisinde başka bir bölgede iskân edilmelerini amaçlamaktadır. Yani hiçbir şekilde *sınır dışı* edilme söz konusu değildir. Bir araştırmacının terminolojiye ve tarihi coğrafyaya hakim olmadan sağlıklı değerlendirme yapmasını beklemek hayalcilik olacaktır. 1915 Olayları anlatılırken, Osmanlı Devleti'nin o yıllarda sahip olduğu sınırlar ve idari taksimatı mutlak surette göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan yazarın Ermeni olayları için yalnızca Taner Akçam, Vahakn N. Dadrian, Hilmar Kaiser ve Raymond H. Kevorkian gibi sözde soykırım tezini savunan akademisyenlerin görüşlerini dikkate alması da bilimsel ölçütlerle bağdaşmamaktadır. Nitekim Çiçek'in ilgili bölümde sözde soykırım tezini kabul etmeyen çalışmalara hiçbir şekilde yer vermemiş olması düşündürücüdür. Yazarın her iki düşünceye açık olması ve mukayesede bulunması bilimsel bir zorunluluktur.

Meseleye bu kadar bariz bir terminolojik yanlışlıkla başlayan Çiçek'in Cemal Paşa'nın 1915 Ermeni olaylarına bakışını sağlıklı olarak değerlendirmesini beklemek büyük hayalcilik olacaktır. Çiçek'e göre; Cemal Paşa'nın asıl amacı Ermenileri yok etmek ya da yeni bir etnik kimlik meydana getirmekten ziyade, Ermenileri Suriye'deki Arap milliyetçilik hareketlerine karşı bir denge unsuru olarak kullanmaktır. Çiçek iddialarının devamında ise; Cemal Paşa'nın Ermenileri merkezi yönetimin gazabından kurtarmak ve radikal grupların saldırılarından korumak için din değiştirmelerini önerdiğini, yetimhaneler açtığını ve nihayet Suriye'deki Ermeni çoğunluğu, zararsız azınlığa dönüştürme gayreti içerisinde olduğunu iddia etmiştir⁶. Ayrıca Raymond Kevorkian'a dayanarak Cemal Paşa'nın Ermenilere karşı sergilemiş olduğu olumlu tutumun perde arkasında *Suriye'de bağımsız bir devlet kurma arzusunun?* yattığını iddia etmiştir. Çiçek'e göre Cemal Paşa Suriye'de kurmayı planladığı bağımsız devlete İtilaf Devletleri'nin desteğini sağlamak için Ermenilere diğer İttihatçılardan daha fazla iyi davranmıştır. Çiçek'in yukarıdaki görüşlerinin eksik, çelişkili, maksatlı ve hatalı olduğunu belirtmek durumundayız. Zira Cemal

⁶ Çiçek, *a.g.t.*, s. 42.

Paşa, Ermenilerin Suriye’de daha iyi şartlarda iskân edilmelerine yardımcı olmasında sorumlu devlet adamı kimliği dışında, insani kaygıları her türlü hesabın üstünde tutmuştur. Nitekim aynı insani tutumu, 1909 Adana Olayları sırasında da sergilemiştir. O, bu tutumu nedeniyle Türk milliyetçi çevreler tarafından bile büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Çiçek, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Cemal Paşa’yı bir bütün olarak inceleyememiş, İttihatçılık kavramını analiz edememiş olması vs. nedenlerle böylesi hatalı yorumlarda bulunmuştur. Çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde belirtmiş olduğumuz üzere, Cemal Paşa’nın Ermenileri Suriye’de iskân ettirmesinde, onlar için yeni yerleşim yerleri inşasında, kimsesiz kalan çocukları yetimhanelere yerleştirmesinde, hastalıklarla mücadele konusunda çok sayıda Ermeni-Türk doktoru seferber etmesinde, Ermeni Patriği Ormanyan’ın Şam’da ikamet etmesini sağlamasında, Patrikhane’ye yüklü miktarda para yardımında bulunmasında sorumlu devlet adamı kimliği ile insani kaygıları ağır basmaktadır. Dolayısıyla Cemal Paşa’nın her türlü övgüye değer bu tutumunun tamamıyla siyaset üstü olduğunu, hiçbir menfaat gözetmeden sadece insancıl nedenlerden kaynaklandığını bir kez daha vurgulamak yerinde olacaktır. Daha önceki çalışmalarımızda da ifade ettiğimiz üzere Cemal Paşa’nın Suriye’deki varlığı ve Ermenilere karşı sergilemiş olduğu olumlu tavır, soykırım iddialarını tamamen çürütecek düzeydedir.

Diğer taraftan Çiçek, *Cemal Paşa’nın Sultanlığı Meselesi* olarak adlandırılan bu tarihi olguyu yeterince ele alıp inceleyememiştir. Oysaki bu konunun oldukça geniş bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Cemal Paşa’nın Suriye’de bağımsız bir hükümdar olma meselesi Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov tarafından 1915-1916 yıllarında Osmanlı Devleti’ni parçalama planının bir parçası olarak ortaya atılmıştır. Ancak Cemal Paşa böyle bir meseleden haberdar dahi olmamıştır. Ayrıca ülkesine ve vatanına bağlılığıyla tanınan Cemal Paşa’nın böylesi bir ihanetin içerisinde olması zaten düşünülemezdi.

2.6. Arap Milliyetçilik Hareketlerinin Neden ve Sonuçlarının Doğru Tahlil Edilememiş Olması

Cemal Paşa’nın Suriye Valiliği başlıklı bir çalışmada doğal olarak Arap Milliyetçilik hareketleri önemli bir yer tutmalıdır. Çiçek’ten beklenen, bu kadar önemli bir konuda yeni belge ve bilgiler ortaya koyarak konunun anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Ancak bu çabalardan bir hayli uzak olduğu anlaşılan Çiçek, doktora tezinin II. Bölümü’nde, 81-82. sayfalar ile 273 no.lu dipnotunda, *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızda yer alan *Arap Milliyetçilik Hareketleri Karşısında Cemal Paşa* bahsinin Cemal Paşa’nın hatıralarını tekrar etmekten ibaret olduğunu ve büyük bilgi yanlışları bulunduğunu iddia etmiş ve delil olarak da eserimin 300 ile 306. sayfalarında geçen ifadeleri göstermiştir. Öncelikle Çiçek, *Cemal Paşa* isimli çalışmamın bir biyografi olduğunun farkında değildir. Cemal Paşa, Suriye ile sınırlandırılmayacak ölçüde önemli bir tarihi şahsiyettir. Ayrıca söz konusu bölümde sadece Cemal

Paşa'nın Hatıratı değil, çok sayıda yerli ve yabancı Hatırata, inceleme araştırmaya ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerine yer verilmiştir. Çiçek, orijinal sonuçlara ulaşamadığı için, eleştiri sınırlarını aşıp, çirkin bir şekilde karalama kampanyasında bulunarak kendi eserinin daha fazla değer kazanacağını zannetmektedir. Öncelikle Çiçek'in yukarıda bahsetmiş olduğumuz eleştirisindeki *bilgi yanlışlığı* ile tam olarak neyi kastettiği anlaşılammaktadır. Zira, *Cemal Paşa* başlıklı eserimin 300. sayfasında Cemal Paşa'nın Suriye'ye geldikten sonra Arap milliyetçilik hareketlerine karşı öncelikle uzlaşma siyaseti takip ettiğini, bu doğrultuda bölgedeki Arap şeyhlerine mektuplar gönderterek dostluk mesajları verdiğini belirtmiştik. *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamın 306. sayfada ise Cemal Paşa'nın Mayıs 1915'ten itibaren Arap ihtilalcilerin kötü niyetlerine dair bilgilere ulaşmasıyla birlikte uzlaşma siyasetinden vazgeçtiği ve bu defa sertlik politikasına başvurduğu, Arap milliyetçi hareketlerini bu şekilde önlemeye çalıştığı belirtilmiştir. Bu ifadelerde herhangi bir yanlışlık bulunmamaktadır. Kaldı ki Çiçek, bu iddialara karşı hangi farklı bilgilere ulaştığını ortaya koyamamaktadır. Ayrıca Çiçek, Cemal Paşa tarafından Âliye'de gerçekleştirilen idamların sebeplerini tam olarak açıklayamadığı gibi, idam edilen 34 kişinin isimlerini, hayat hikâyelerini, fikirlerini, idam gerekçelerini, Cemal Paşa'nın idamlar karşısında sergilemiş olduğu kararlı tutumun nedenlerini belirtememiştir. Hatta Âliye'deki yargılamaları konu alan ve IV. Ordu bünyesinde hazırlanmış olan ve kısaca *Kırmızı Kitap* olarak bilinen Âliye Divan-ı *Harbiyesi*'nde Rüyet Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzahat başlıklı eserden istifade etme yoluna bile gitmemiştir. Çiçek söz konusu bölümde *Kırmızı Kitap*'a hemen hemen hiçbir şekilde başvurmamış, sadece 355 no.lu dipnotta idam cezalarıyla ilgili belgeler için sayfa numaraları bile belirtilmeden "bakınız" demekle yetinmiştir. Oysaki Arap milliyetçilik hareketlerini ve Cemal Paşa'yı başlıca konu edinen bir çalışmada öncelikle *Kırmızı Kitap*'ın geniş bir şekilde tahlil edilmesi gerekirdi. Zira Cemal Paşa, idam edilen 34 kişinin isimlerini, suçlarını ve Fransız Konsolosluğu'nda ele geçirilen belgeleri 1916 yılında IV. Ordu bünyesinde hazırlanmış olduğu *Kırmızı Kitap*'ta açıkça belirtmiştir. Çiçek'in *Kırmızı Kitap*'ı okumadığı anlaşılmaktadır. Yine Çiçek'in idam edilen Abdülhamid ez-Zohravi, Şükrü el-Aseli gibi önemli isimlerin kimliği, geçmişteki faaliyetleri, Arap milliyetçilik hareketleri için ne anlam ifade ettikleri ve yerel Arap gazetelerinde ve halk arasında idamların nasıl karşılandığına dair hiçbir açıklamada bulunmamış olması daha da şaşırtıcıdır.

Çiçek, eserinin 117-118. sayfalarında yer alan bölümde, Şerif Hüseyin İsyanı'nı ele almıştır. O'na göre Şerif İsyanı'nın temel nedeni, Cemal Paşa'nın Suriye'de Arap milliyetçilik hareketlerine karşı uygulamaya koyduğu eziyet verici davranışlardır. Çiçek daha da ileri giderek Şerif Hüseyin İsyanı'nın temel başlangıç noktası olarak Cemal Paşa'nın Suriye'yi demir yumrukla yönetmesini göstermiştir. Öncelikle Çiçek'in *demir yumruk* tabirini kullanmasını hatalı bulmaktayız. Zira demir yumruk tabiri, II. Dünya Savaşı sonrasında bazı sosyalist ülkelerde görülen

yönetim tarzları için kullanılmıştır. Bunun yerine otoriter idare tarzını kullanmak daha doğru olacaktır. Ayrıca, dönemin yayınları incelendiğinde Şerif Hüseyin’in daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngilizler ile görüşmelere başladığı ve isyan etmeye karar verdiği görülecektir. Çiçek’in bu konuda hiçbir değerlendirmede bulunmamış olmasını izah edemedik. Dolayısıyla Şerif Hüseyin İsyanı’nı tamamıyla Cemal Paşa’nın uygulamalarına bağlamak büyük bir tarihi yanılğı olacaktır. Bu şekilde hatalı tespitlerle başlayan çalışmanın ileriki bölümlerde sağlıklı sonuçlara ulaşması mümkün görünmemektedir.

2.7. Yıldırım Girişimi

Çiçek’in söz konusu doktora tezinin 380-387. sayfalarında, literatürde Yıldırım Ordular Meselesi olarak kabul görmüş bir tarihi hadise, hatalı bir şekilde ve Batılı kaynakların etkisiyle *Yıldırım Girişimi?* şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca Çiçek, Cemal Paşa’nın Yıldırım Ordular Meselesi karşısındaki tavrını açıklayan, 20 Kasım 1917 tarihli raporundan haberdar olmadığı gibi, eserinin hiçbir yerinde konuya ilişkin bir bilgi sunmamıştır. Oysaki bu rapor daha önce *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızın 256-257. sayfalarında yayınlanmıştı. Çiçek’in söz konusu doktora tezinin 387. sayfasında yer alan bölümünde; Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı’nın hangi tarihte kurulduğu, ne tür faaliyetler içerisinde bulunduğu, IV. Ordu’nun hangi tarihte ve neden lağvedildiği, Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı’nın niçin lağvedildiği, IV. Ordu’nun neden yeniden tesisine çalışıldığı, Cemal Paşa’dan sonra kimlerin IV. Ordu Kumandanlığı’na getirildiği ve Cemal Paşa’nın hangi gerekçelerle ve ne zaman Suriye’den ayrıldığı gibi sorulara hiçbir şekilde cevap verilememiştir.

Sonuç

Cemal Paşa, üstlendiği son derece kritik görevler ve almış olduğu tarihi kararlar nedeniyle II. Meşrutiyet Dönemi’ne damgasını vurmuştur. İttihat ve Terakki içerisindeki yüksek konumu, Adana ve Bağdat Valiliği, Birinci Balkan Savaşı’ndaki Konya Redif Fırkası Kumandanlığı, Bâb-ı Âli Baskını, Mahmut Şevket Paşa Suikastı, Dördüncü Ordu Kumandanlığı, 1915 Ermeni olaylarında takındığı tutum, Kanal Seferleri ve Şerif Hüseyin İsyanı gibi II. Meşrutiyet Dönemi’nin baş döndürücü siyasi ve askeri gelişmelerinde son derece etkili rol oynaması, Cemal Paşa’nın tarihi açıdan önemini gözler önüne sermektedir. Konuya ilişkin en kapsamlı araştırma tarafımızca gerçekleştirilmiş olup, 2008 yılında *Cemal Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)* başlığı altında Türk Tarih Kurumu tarafından neşredilmiştir.

Cemal Paşa’yı övgü ve sövgü söylemlerinden, siyasi hesaplaşmalardan ve Ermeni iddialarına dayanak oluşturmaktan uzak olarak, yalnızca ve yalnızca tarihi bir şahsiyet olarak ele alıp, dönemin şartları içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu sayede yukarıda zikretmiş olduğumuz tarihi meselelerin anlaşılması daha

kolay olacaktır. Bu doğrultuda Cemal Paşa'yı Suriye'de sultan olmak isteyen ya da Mısır Fatihisi olup Yavuz Sultan Selim'e rakip olacak kadar hırslı biri olarak değil, tam bir İttihatçı olarak ele alıp değerlendirmek sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı kolaylaştıracaktır. Özellikle İttihatçılık ve İttihatçılık Şiarı kavramlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Cemal Paşa, ülkesine ve vatanına bağlı bir asker olup, diğer İttihatçı arkadaşları gibi, ülkenin kurtuluşunun ancak ve ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirileceğine yürekten inanmıştır. Hal böyle iken Cemal Paşa'yı olduğundan farklı göstermeye çalışmanın, arkadaşlarına, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve Osmanlı Devleti'ne ihanet edebileceği gibi gerçek dışı ve mantıksız bir düşünceyi ima etmenin hangi çevrelerin ekmeğine yağ süreceği aşikârdır.